

utat találni. Ebből a célból felhagytak a csehszlovák nyelvi egység gondolatával és a szláv kölesönösség közös platformjára helyezkedtek. Jozef Šcasný és Jozef Petrovič – az új katolikus generáció vezetői – azonban ragaszkodtak a bernoláki irodalmi nyelvhez és koncepcióhoz.

Az együttműködés akadozásában az is szerepet játszott, hogy a cseh nemzeti mozgalom vezetői az egymáshoz közeledő szlovák irányzatok eltérítésére törekedtek. Ugyanis abban voltak érdekeltek, hogy a szlovákokat a cseh mozgalommal való együttműködés, és ausztrorszláv koncepciójuk számára nyerjék meg (a szlovákok között meglehetősen erős oroszbarátság helyett). A csehek és a szlovák evangélikusok vezetői 1839-ben Pozsonyban találkoztak. A katolikus J. Šcasnýt is meghívták. A Vrchovský által megfogalmazott szlovák álláspont – miszerint ők mindenekelőtt szlovákok, azután cseh–szlávok, de így szlávok is – már alapvető változást jelzett a szlovák–cseh és evangélikus–katolikus viszonyban.³⁷

3. A külső hatások szerepe a szlovák „nemzeti ébredés”-

ben

A közép-, kelet- és délkelet-európai szláv népek „nemzeti ébredés”-ének, különösen pedig a cseh és szlovák „nemzeti ébredés” vizsgálatának gyakran visszatérő kérdése, hogy a – 18. század végétől, 19. század elejétől meginduló, s alapvetően nyelvi, irodalmi, kulturális célokat kitűző – „nemzeti megújítási mozgalom” a jobbára éretlen belső feltételek talaján kezdődött-e el, vagy ellenkezőleg, a „nemzeti ébredés” megindulásában inkább a külső (katonai, gazdasági, kulturális, nyelvi, ideológiai vagy egyéb) kihívásoknak kell meghatározóbb szerepet tulajdonítani? A kérdésre adott válaszoknak némi leegyszerűsítéssel két alapváltozata különböztethető meg.

A külső hatások megítéléséről és a készületlenségről

A hagyományos történetírás hosszú időn keresztül mérvadó álláspontjának lényegét a kiváló cseh történész, Miroslav Hroch klasszikus tömörséggel fogalmazta meg, amikor – Hans Kohn és Eugen Lemberg „polgári” felfogásával vitatkozva – leszögezte, hogy a marxista történetírás *„az objektív viszonyokból indul ki, és a polgári nemzet kialakulását a feudalizmus és a kapitalizmus*

közötti átmenet társadalmi folyamatainak részeként és eredményeként értékelik...”. A nemzeti tudat és a nacionalizmus nyugatról kelet felé terjedő hatásait tehát „*csupán mint másodlagos integráló tényezőt vehetjük figyelembe*”.¹ Közel fél évszázaddal ezelőtt hasonló álláspontra jutott a szlovák Ján Dubnický is. A szlovák „nemzeti újjászületés” (még 1840-es években is meglehetősen szerény) eredményeiben kétségtelennek tekintette ugyan a bécsi, szláv és magyar hatásokat. Meglátása szerint azonban mégsem valamiféle idegen importról van itt szó, hanem a hazai gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális fejlődés természetes produktumáról.²

Az 1960-as években a közép- és kelet-európai nemzeti, nemzetiségi kérdés egyik legkiválóbb hazai ismerője, Arató Endre ugyancsak a belső feltételek elsődlegességét hangsúlyozta, de a külső tényezők szerepét sem becsülte le. Álláspontja szerint a magyar szellemtörténeti irányzat (Schlözer, Herder és a német romantika hatását eltúlzó) nézeteiben úgymond „*kifejezésre jutott a szlávok lenézése: képtelenek a maguk erejéből arra, hogy kibontakoztassák nemzeti mozgalmait*”. Ugyanakkor viszont „*helytelen lenne azt állítani, hogy a német romantika gondolatai nem hatottak a kelet-európai népek nyelvi-kulturális mozgalmaira. A lényeg azonban az, hogy ezek a nézetek »termékeny« talajra hullottak*”, s így a szláv népek mozgalmainak a szerves részeivé váltak”.³

Napjainkban a történészek és irodalomtörténészek meghatározó része a „nemzeti ébredés”-ben, a „nemzetteremtés”-ben a korábbiaktól lényegesen nagyobb szerepet tulajdonít a külső hatásoknak és kihívásoknak. Gunst Péter például kiemelt fontosságúnak tartja annak hangsúlyozását, hogy Nyugat-Európától eltérően, ahol „*a kapitalizmus alulról valósult meg, a társadalom legkisebb sejtjeiben keletkezett, s innen hódította meg az egész társadalmat, Kelet-Európában a kapitalista átalakulás feltételeit felülről, vagyis lényegében kívülről hozták létre*”. A közép- és kelet-európai polgári (és tegyük hozzá: nemzeti) átalakulás legfőbb sajátosságának azt tekinti, hogy a legfejlettebb területeket kivéve „*külső tényezők sürgették s kényszerítették végül ki...*”.⁴ Ezzel összecseng Niederhauser Emil álláspontja is. E szerint a „*velejében feudális*” kelet-európai térségbe a „*velejében polgári*” felvilágosodás néhány keskeny közvetítő csatornán keresztül (francia és német könyvek, külföldi személyes találkozások, a szabad közművesség és a felvilágosult abszolutista államhatalom stb. közvetítésével) „*kívülről jött Kelet-Európába*”. Szerinte ez természetesnek is tekinthető, hiszen „*a polgári átalakulás előfeltételei még hosszú évtizedekig vártak magukra*”. Így azután Kelet-Európa a felvilágosodás

racionalizmusából az adott történelmi szituációban két fontos gondolatot tudott átvenni: a reformok szükségességét és a nemzeti nyelv megteremtését.⁵ A fenti álláspont képviselői természetesen nem vonják kétségbe, hogy sok múlhatott a nemzetté válni készülő nép általános fejlettségén-fejletlenségén. Nem lehetett közömbös, hogy a nemzet „ébresztő”-i a külső hatásokból mit és milyen mértékben vettek át, hogyan dolgozták fel azokat, és hogyan vegyítették a hazai adottságoknak megfelelő elemekkel.

A mai álláspont képviselői lényegében ugyanarra hivatkoznak, amit egykoron a térség szláv és magyar írói, költői – függetlenül attól, hogy nemesi (teljes) vagy paraszti (csonka) társadalmakhoz tartoztak-e – növekvő félelemmel és szorongással érzékelték: a Nyugathoz viszonyított készületlenséget, a mindenoldalú elmaradottságot. Kazinczy Ferenc megállapítása értelemszerűen a többi közép- és kelet-európai irodalom, illetve nemzetté válni készülő nép induló helyzetére, ébresztőinek felkészültségére is kiterjeszthető. *„Készületlen minden – írta 1793. július 27-én Kis Jánosnak –: lexikonunk szűk, szegény, grammatikánk habzó, hiányos, stiliztikánk feszes, ügyetlen, s ami mindennél bajosabb, mi magunk, írók és olvasók, készületlenek vagyunk, egészen készületlenek”*.⁶ Majdnem fél évszázaddal később, 1839-ben még mindig az álom és ébredés – Herder által ihletett, készületlenségből fakadó – motívumai köszöntek vissza az Athenaeum szerzőjének cikkében. *„A’ magyar nemzet kételkedék előbb, kiszabaduljon-e a’ nyomasztó ködökből: ...csaknem azt hitték; már késő. Felébredt, de minthogy kellettől tovább aludt, csakugyan nehezebben ébredt, mint más nemzetek; felébredt, s eliszonyodott, hogy neki akkor koránylik, mikor szomszédai már a’ délnek árnyaiban pihennek”*.⁷

Hogy valóban létről vagy nem létről volt szó, azt (a teljes elnémetesedés, illetve a cseh nyelv és kultúra eltűnése miatt aggódó) Jozef Jungmann 1810-ből származó gondolatai is tanúsítják: *„A csehül beszélő nép még mindig 6 milliót számlál, ez a nemzet régibb, mint Napóleon és Ferenc császár, s reméljük, hogy mindkettőt túléli”*. Erre a reményre szükség is volt, hiszen a század elején a cseh „nemzetébresztő” értelmiség olyan kis számú volt, hogy – az ismert történet szerint – egyikük joggal célzott arra, hogy ha most fejükre esne a tető, akkor talán nem is lenne többé cseh nemzet. Jan Havránek írja egy helyütt, hogy a Maticе česká támogatására felszólító német nyelvű felhívás cseh szerzői (J. Jungmann, František Palacký és Jan Svatopluk Presl) még 1832-ben is tartottak a cseh nyelv és – vele együtt – a cseh nemzet eltűnésétől!⁸

A cseh Jozef Dobrovský, Jozef Jungmann vagy Fr. Palacký ugyanazt a készületlenséget fogalmazták meg, ami a „Slávy dcéra”-ból is kiolvasható. A

szlovák születésű, de cseh–szláv érzelmű Ján Kollár a „Dicsőség lánya” (más fordítás szerint: a „Szlávság leánya”) című hatalmas eposzában tökéletes tömörséggel fejezte ki a korszak költőinek, „ébresztőinek” reménytelen helyzetét:

„Verseink: a pusztába kiáltó próféta hangja,
Játszunk egy zongorán, melynek tán húrjai
sincsnek még”.⁹

Alapvető céllá vált tehát a Nyugattal szembeni hátrány behozása vagy csökkentése. A csak lényegesen később mozgalommá terebélyesedő folyamat néhány értelmiségi – nagyrészt külső hatásokra történő – „ébredése”-vel, majd nemzetébresztői tevékenységével kezdődött. Ők vállalták magukra a „mécses szerep”-ét, elsőként ők fogtak hozzá a szendergőnek vélt nemzet ébresztéséhez. Ennek során Johann Gottfried Herder felhívása vezérelte őket: „*Dolgozzunk, testvéreim, bátor, vidám szívvel akkor is, ha beborít bennünket a felhő: mert egy nagy jövő érdekében munkálkodunk*”.¹⁰ E korszak küldetéstudattól fűtött „ébresztői” nemzetük vezéreinek, prófétáinak tekintették magukat. Mivel azonban a legtöbb nemzetté válni készülő népnek nem, vagy alig voltak olyan kulturális, tudományos vagy politikai fórumai, amelyekre a harcuk során támaszkodhattak volna, a még megalkotásra vagy kiművelésre váró irodalmi nyelvet, irodalmat, költészetet, nyelv- és történettudományt tették harci eszközükké. Az 1840-es évek tájáig ezek tekinthetők a „nemzeti ébresztés”, a „nemzetteremtés”, a nemzeti tudat kialakítása legfőbb eszközeinek. Ebben a heroikus erőfeszítésekkel és sok-sok kompromisszummal járó küzdelemben – sok európai és német hatás között – meghatározó szerepe volt Johann Gottfried Herder sajátos történetfilozófiájának, humanitás koncepciójának, s ezekben körvonalazott nyelvnemzeti, illetve kultúrnemzeti felfogásának.

A 19. század első felének magyar gondolkodói is szoros kapcsolatot tételeztek fel a szunnyadónak vélt nemzet, valamint a már nemzeti öntudatra ébredt, fejlettebb Európa hatásai között. Jól érzékelték a latin nyelv uralma és a nemzeti nyelv, a költészet, a tudományok fejletlensége közötti kapcsolatot is. Guzmics Izidor értekezése (1822) ezt a következőképpen fogalmazta meg: „*Csak az anya nyelvnek megzendülése ébreszti fel a 'nemzeti lelket*”, mert amíg a „*latán nyelv*” uralkodott, addig a köznép „*mély álomban haldoklott*”.¹¹ Nem kerülte el figyelmüket a köznép mély álma és az „édes anyai nyelv” megszólalásával kezdődő ébredés közötti összefüggés sem. Gróf Wesselényi Miklós a fenti eszmélési folyamat külső összefüggéseire mutatott rá a „Balítéletek”-ben, 1834-ben. Egy nemzet „*még szunnyadoz vagy fáradt aléltságtában hever...*”

*kivált ha körülte is még éjjeli csend és alvó nyugalom vagyon, de midőn a' nemzeti lét munkás életének hajnala világ szerte hasad...; midőn többnyire minden nemzet, lassú vagy sebes ... lépésekkel, jóra vagy rosszra megy vagy vitetik; .... akkor kell tiszta látással, erős de biztos kézzel újításokat javításokat tenni... ”.*¹² A nehéz „újítások”-at vállaló magyar és szláv vezetők persze vigyázó szemüket nemcsak Nyugat felé vetették. Az ugyancsak fejlett német tudomány, kultúra, valamint a német nemzeti törekvések is számos példával szolgálhattak.

Európai irodalmi, kulturális hatások

Amikor az 1770–1780-as években Közép- és Kelet-Európában a felvilágosodás időszaka elkezdődött, Nyugat-Európában már a végéhez közeledett. Ez a különbség a térség megkésett fejlődéséből logikusan következett. Az egyes alrégiók fejlődése is jelentős eltéréseket, fáziskülönbségeket mutatott. Ezért a felvilágosodás végső határának kijelölése meglehetősen nehéz. Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy a felvilágosodást a romantika követte, akkor a felvilágosodás – szűkebb értelemben – a „nemzeti újjászületés” első, a romantikáig terjedő szakasza volt, amely a klasszicizmust és szentimentalizmust is magában foglalta. A lengyel és a magyar irodalomban általában az 1820-as éveket tekintik a romantika kezdetének. A szerb és a szlovák irodalomban ugyanezt az 1840-es évek elejére teszik. A lényeg az, hogy a térségben a felvilágosodás jócskán átnyúlt a 19. századba, a felvilágosodás számos eleme élt tovább Közép- és Kelet-Európa irodalmaiban. A felvilágosodás tehát erős hatást gyakorolt a nemzeti „mozgalmak” ideológusaira, egyes elemei és ismérvei mintegy belenőttek a nemzeti megújulási és reformtörekvésekbe.¹³

Mások szerint az a periódus, amely már nem tartozik a felvilágosodáshoz, de még a romantikához sem köthető, „neoklasszicistá”-nak vagy „preromantikuskus”-nak nevezhető. A gondot itt alapvetően az jelenti, hogy a neoklassziciztának minősített költőknek (akik közé akár Ján Kollár vagy Ján Hollý is besorolható) szentimentális, nemegyszer romantikus vonásaik is voltak. Sőt, Kollár prédikációiban vagy a „Dicsőség lánya” című, hatalmas lírai-epikus költeményében, még a barokk bizonyos elemei is fellelhetők!¹⁴ Ez a jelenség azután furcsa torlódottságot és stíluskeveredést eredményezett. Szintén a megkésett-ség olyan következményéről van itt szó, amely fontos kísérője volt a – tágabb értelemben vett – közép- és kelet-európai felvilágosodás irodalmainak.

A klasszicizmus, a szentimentalizmus és a romantika megléte vagy hiánya szerint a közép- és kelet-európai irodalmakat csoportosítani lehet. Teljes irodalmat csupán az orosz, a lengyel és félig-meddig a magyar alkotott. Ezeknél az irodalom teljes belső tagozódása kialakult, s (minden normaközpontúsága és kozmopolitizmusa ellenére) már a klasszicizmus is kapcsolódhatott a nemzeti eszményhez, még ha alapvetően nem is nemzeti irányban fejlődött. A cseh, szlovén, szerb, horvát, ukrán irodalomban a klasszicizmus alig volt jelen, míg a szlovák, bolgár, belorusz stb. hiányos irodalmakból jóformán teljesen hiányzott. A szentimentalizmus is igen gyenge volt. A „nemzeti újjászületés” így elsősorban a romantika jegyében zajlott. Ahol valamilyen mértékben mindhárom stílusirányzat jelen volt, ott a klasszicizmus és a szentimentalizmus, sőt még a klasszicizmus és a romantika is többnyire összefonódva jelentkezett.¹⁵ Ami pedig a romantikát illeti, Közép- és Kelet-Európában jóval több volt egyszerű irodalmi irányzatnál, szemléletnél és módszernél. Olyan alapmagatartást is jelentett, amely átítatta a politikát, a közéletet, a tudományt és a történelemszemléletet, és elválaszthatatlanul összefonódott a nacionalizmussal.¹⁶

A felvilágosodás magyar és szláv képviselői már a 18. század végén fokozott érdeklődéssel fordultak a nyelv és a nép felé. Ez az érdeklődés azonban még nem azokból az indítékokból fakadt, amelyek később a romantika íróit motiválták. Abból a racionalista elvből indultak ki, hogy a nyelv értékét annak hasznossága adja meg. A nemzeti nyelvfejlesztés tisztán kulturális szándékát gyakran kísérte a racionalista világpolgár meggyőződése. Kozmopolitizmus és a nemzeti elv még nem zárták ki, ellenkezőleg: kiegészítették egymást a nemzeti nyelv fejlesztésében és használatában. „*Az én patriotizmusom – írta Kazinczy Ferenc – nem ellenkezik a kozmopolitizmussal, s amidőn a magyar nyelvnek virágzását óhajtom*”, ezt nem más nyelvek kárára gondolom.¹⁷ A nép felfedezése mögött – a racionalizmuson túl – alapvetően a felvilágosodás egzotikumhoz, természethez, természetihez, romlatlansághoz való vonzódása rejtett. A klasszicizmusban a paraszt, a népfő többnyire még a világ szabályaiban járatlan, komikus figura volt, a szentimentalizmusban pedig a Rousseau-ék által vágyott természeti idill egyszerű, romlatlan hőse. Az addig lenézett és terhekkel gyötört parasztság Herderék és a német romantika hatására válik majd (a Habsburg Monarchiában is) a „néplélek” (Volkgeist), a nemzeti szellem letéteményesévé, a múltbeli értékek őrzőjévé és egyedüli birtokosává, s így módon a jövő zálogává. A romantika egyik legfontosabb újítását, a népköltészetet is a felvilágosodás fedezte fel.¹⁸

A közép- és kelet-európai irodalmakat ért külföldi irodalmi hatások alapvetően kétfélék voltak: a teljesebb irodalmakra a klasszicizmus révén a francia, míg az összes többire leginkább a német hatott. A hiányosabb irodalmakra viszont – a már kialakult irodalmak közül – elsősorban az orosz (főleg a szerbre, bolgár, ukránra, beloruszra), a lengyel (főleg az ukránra és a litvánra) és a magyar (főleg a szlovákra és a horvátra) volt hatással.¹⁹ Ez persze nem zárta ki azt, hogy a 19. század első felének szlovák irodalmában valamilyen formában mindhárom hatás ne lett volna jelen. A 18. század első fele még a barokk sötétség árnyékában volt. A század második felében viszont már a szlovákoknál is kezdett megjelenni a modern gondolkodás néhány eleme. Ezek az új szemléleti elemek hamarosan termékenyen befolyásolták Juraj Fándly és Anton Bernolák nemzedékét, a szlovák „nemzeti ébredés” felvilágosult első nemzedékének 1820 előtti tevékenységét. A 17. századi barokk kultúrán túlmutató újfajta törekvések első megnyilvánulásai voltak, hogy az orvosok és a természettudósok fokozott figyelemmel kezdték tanulmányozni a Kárpátok és a Tátra természeti különlegességeit: a fürdőhelyeket, a gyógyforrásokat és a barlangokat. A protestáns dogmatizmusra egyfajta válaszként, a katolicizmuson belül jelentkező janzenizmushoz hasonlóan, német hatásra terjedt a pietizmus, amelynek legjelesebb képviselője Matej Bel (Bél Mátyás) volt.²⁰

A nyugat-európai eszmeáramlatok többnyire nem közvetlenül hatottak. A szlovák katolikusoknál főleg Bécs kulturális befolyása és közvetítő szerepe érvényesült. A protestáns lelkészek viszont elsősorban a német protestáns egyetemek közvetítésével ismerkedtek meg a felvilágosult ideológia radikalizmustól mentes, mérsékeltbb formáival. A Habsburg-monarchia „nemzet-ébresztő”-i az európai eszmeáramlatokat és a francia felvilágosodást többnyire a (felvilágosult abszolutizmus osztrák változatát jelentő) jozefinizmus szűrőjén át ismerték meg. A korai cseh „megújulás” vezetői, vagy Anton Bernolák katolikus szlovák követői, mind ennek a mérsékelt irányzatnak a hívei voltak. Ez a szemlélet nemcsak a felvilágosult abszolutizmus elveivel volt összhangban, hanem osztrák kormányzat tűrőképességével és az egyházi értelmiség magatartásával is.

II. József reformjai a szlovák „nemzeti ébredés”-re is jelentősen hatottak. A felvilágosult uralkodó rendelkezései (egyházi reformok, jobbágy- és türelmi rendelet, papi szemináriumok létesítése, a papok és lelkészek állami fizetése, a cenzúra enyhítése stb.) jobbra mind arra irányultak, hogy a néphez közeli alsópapságot tegyék meg a hatalom falusi támaszainak, a kultúra terjesztőinek.

Az uralkodó szándékától függetlenül ezek az intézkedések egyúttal az evangélikus és katolikus papi értelmiség nemzetébresztői szerepkörét is megalapozták. A II. József által 1783-ban felállított és 1790-ig a várban működő pozsonyi általános szemináriumnak például döntő szerepe volt Anton Bernolák nyelvi reformjainak megvalósításában. A néphez való közeledés érdekében ugyanis a császár először csak ajánlotta, majd 1786-ban el is rendelte, hogy a szeminaristák a saját anyanyelvükön művelődjenek. Szlovákul készítsék prédikációikat és a nép nyelvén magyarázzák a dogmatika és az erkölcsstan bizonyos részeit. Ezzel együtt 1787-ben szabad utat kapott A. Bernolák – nyugat-szlovák nyelvjárásra alapozott – új irodalmi nyelve is, amely bizonyos 17–18. századi előzményekre is támaszkodott.²¹

Bécs közvetítő szerepe, az osztrák kormányzat „oszd meg és uralkodj” politikája

Közép- és Kelet-Európa sok mai nemzetének vannak ún. bécsi hagyományai. A császárvárosnak II. József halála után is fontos kulturális közvetítő szerepe maradt. Jelentős szerepet játszott más európai kulturális központok hatásainak átadásában. Emellett számos szláv nép nyelvének, költészetének, irodalmának és nemzeti törekvéseinek kiindulópontjává, gyűjtőhelyévé is vált. A szlovén Jernej Kopitar harminc évig dolgozott a bécsi Udvari Könyvtárban, ahol komoly szláv központot épített ki maga körül. Ezáltal fontos szerepet vállalt a szláv nyelvek és irodalmak modernizálásában, illetve megteremtésében. Segítette J. Dobrovský, a szerb Vuk Stefanović Karadžić vagy a szlovén France Prešeren tudományos, költői munkásságát. Közismert Bécs hatása a magyar testőrírók vagy a teológiára oda járó szlovák aufkláristák tevékenységére. Jól ismertek P. J. Šafárik vagy J. Kollár bécsi kapcsolatai is.²² Az 1770–1780-as évektől Bécs olvasótermeiben hozzáférhetővé váltak az angol és a német könyvújdonságok. Így Herder munkái is korán beszélgetés tárgyává lettek, mígnem 1813-ban megjelent Herder összes műveinek 25 kötetes utánnyomata is.²³

A felvilágosodás, illetve a felvilágosult abszolutizmus francia forrásaival, Voltaire, Montesquieu, Rousseau és társaik műveivel a magyarországi olvasó hol németül, hol latin fordításban ismerkedhetett meg. A Habsburg-monarchiában és általában a német nyelvterületen Samuel Pufendorf 17. századi munkái, majd Christian Wolf népszerű természetjogi írásai mellett főleg a bécsi jogfilozófusok, P. J. Riegger, K. A. von Martini és J. H. von Justi

járultak hozzá a jozefinista ideológia kialakulásához. A protestáns középiskolások kötelező tananyagként sajátították el a német természetjogi ismereteket, de – érdekes módon – a protestáns szerzők alapművei a katolikus iskolák tananyagában is helyet kaptak. Nagyrészt a leendő II. József is ezeken nevelődött. A német természetjog hatása a katolikusok között főleg a jezsuita rend 1773-ban történt feloszlása után erősödött fel. Ezzel megszűnt a jezsuiták oktatási monopóliuma is. Ez pedig a későbbiekben a szlovák nemzeti tudat kialakulására is kedvező hatást gyakorolt.²⁴

A bécsi államférfiak ugyan már a 18. század végétől érzékelték a Habsburg-monarchia ébredező népeinek első rezdüléseit, de a kérdés kezelésében sokáig még a 18. századi szemlélet hatott. 1790 után a hivatalos bécsi gondolkodásban és államfilozófiában, amely a közjó és az államérdek, valamint a racionalisztikusan szervezett és irányított központosított állam primátusából indult ki, nem igen maradt hely a nemzeti-nyelvi törekvések számára. A nyelv és a nemzet nemcsak az idős W. A. Kaunitztól volt idegen, hanem jó ideig Klemens Lothar Wenzel von Metternich államkancellártól is.²⁵ Az össz-birodalmi érdekeket szem előtt tartó bécsi felső vezetés – a hagyományos machiavellista gyakorlatnak megfelelően – az „oszd meg és uralkodj” taktikát alkalmazta, vagyis a gyengébbet támogatta az erősebbnek, s ez által veszélyesebbnek minősített nemzeti törekvéssel szemben, annak ellensúlyozása céljából. A magyar nyelvi törekvésekkel szemben így örömmel ismerték fel azt a hasznot, amelyet a horvátok, majd a szlovákok növekvő ellenállása jelentett. Egyébként is, a birodalom szláv népeinek nemzeti megmozdulásaiban többnyire ártalmatlan kulturális törekvéseket láttak. Nem vonták kétségbe lojalitásukat, a birodalom és a dinasztia iránti hűségüket.

Különösen elnézőek voltak a csehekkel szemben. A politikától távol álló nyelv kutatás, nyelvapolás, népdalgyűjtés, kultúrafejlesztés európai koráramlat volt. Nem állt ellentétben az osztrák császárság érdekeivel sem. Annál is kevésbé, mivel szinte minden szláv tudós (Dobrovský, Kopitar, Palacký, Kollár, Šafárik) németül is írt. A hivatalos osztrák cenzúra többnyire megelégedett azzal, hogy például a megbízható Šafárikot bízta meg a szláv nyelvű könyvek cenzúrázásával. Ez a könyvtárőri hivatal része volt a bécsi vezetés cseh és szláv tudósokat javadalmazó ama politikájának, amelynek jóvoltából Kopitar, Palacký, Jungmann, V. Hanka vagy Kollár is magas tisztségekbe emelkedhetett.²⁶

A csehországi birtokokkal rendelkező Metternich kancellár (aki 1809–1848 között a birodalmi politika meghatározó személyisége volt), valamint a cseh

származású, de elnémetesedett Sedlniczky rendőrminiszter és a szlávbarát Kollowrat-Liebsteinsky (aki a külügyeket irányító Metternich riválisa volt, s 1826-tól a belügyekért felelt) korszaka tehát többnyire kedvezett a magyarországi szláv népek nyelvi-kulturális törekvéseinek. Ugyanakkor ma már azt is látjuk, hogy ez a „bellum omnium contra omnes” szemlélet és gyakorlat tartósan nem a birodalom belső békéjét erősítette. Ellenkezőleg, hosszú távon a nemzeti feszültségek, a nemzetiségi viszálykodás elmérgesedését segítette elő.

A bécsi udvar megosztó politikájának általános elveit az elsők között báró Izdenczy József konkretizálta 1790-ben. Izdenczy, aki hosszú időn át a magyar ügyek első referense volt az Államtanácsban, úgy vélte, hogy a magyarhoz hasonló kis nép nyelvének kiművelése nem éri meg a fáradságot. Nincs szükség tehát nyelvművelő társaság létesítésére sem. A magyar nyelvet nem szabad közigazgatási és oktatási nyelvvé tenni, mivel a hat millió nem magyarhoz képest a magyarok száma csupán két millióra tehető. Így ez a lépés olyan „*újítás volna, mely a magyar királyság német, illir, szlovák, horvát, rác, oláh és rusznyák lakosainál veszedelmes feltűnést keltene, mely kétségtelenül még nagyobb volna annál, mint amit a német nyelv behozatala okozott*”.²⁷ Emellett – olvasható egy másik, 1790-ből származó vótumában –: „*Ez volna a legkényelmesebb eszköz arra, hogy a többi nemzeteket a magyarok ellen a legnagyobb mértékben föllátsuk*”.²⁸ Izdenczy látszólag modern, nem magyar érdekeket védő frazeológiája mögött a dinasztia és a birodalom egyetemes érdekei húzódtak meg. Éles szemét dicséri viszont, hogy már a nyelvkérdés ártalmatlan kezdetében is felismerte az össz-monarchiára leselkedő veszélyt. (A későbbiek során ezért adta ki magát a nem magyar népek pártfogójának, a latin és a német nyelv védelmezőjének.) Izdenczy gondolatai fél évszázad múlva is visszacsengtek. Kollowrat még 1842-ben is erre hivatkozott, amikor azt bizonygatta a nádornak küldött vótumában, hogy nem szabad a magyar nyelvet a monarchia többi népe kárára terjeszteni.²⁹

Az osztrák hatóságok a magyar nyelvi törekvésekben – a katolikus Habsburg-dinasztia hatalmát fenyegető – kálvinista összeesküvést gyanítottak. Egy 1810–1811-es titkos jelentés szerint ugyanis: „... *mihelyt a magyar nyelv lesz a hivatali állás betöltésének fő feltétele, nyilvánvaló, hogy minden fontos állás lassanként a magyarul jól beszélő kálvinisták kezébe kerül...*”. „*Ha kálvinista uraimék célt érnek, ezzel vége a katolikus egyháznak s mindazoknak, kik a legmagasabb osztrák ház iránti ragaszkodást fönntartani kívánják*”.³⁰ A hagyományos vallási és az új nyelvi megoszlás olyan megfeleltetéséről volt itt szó, amit korábban Kazinczy Ferenc a következőképpen jellemzett: „... *de*

látánk, hogy a Papok reszkettek leginkább a Magyar Nyelv béhozásától, azt hívén, hogy a Magyar Nyelv a Pápistát is Kálvinistává teszi". Ebben az átmeneti korban még valóban úgy érzékelhették, hogy: „*A Kálvinista Univerzális Nyelve a Magyar, a Pápistáé a Culináris Deákság, a Lutheránusé a Tóth és a Német*”.³¹

Az „oszd meg és uralkodj” politika új változatát Metternich dolgozta ki 1843–1844-ben. Ekkor már ő is abból indult ki, hogy a „nemzetiség” az évszázad vezető eszméje. Ezért a kormánynak nem a (vitájukban Bécshez forduló) szlávok és a magyarok közötti nemzetiségi ellentéteket kell szítani. Ellenkezőleg, inkább azok pártatlan kiegyenlítésére, a „mérleg nyelve szerep”-re kell törekedni. (Ez természetesen továbbra sem zárta ki a gyengébb mozgalom támogatását, de megfigyeltetését sem).³²

Metternich és Kollowrat-Liebsteinsky 1825–1826 után kibontakozó, majd elmérgesedő hatalmi versengése egyfajta hatáskörmegosztással párosult. A magyar kérdésben általában (a külügyeket irányító, de a magyarokat jobban ismerő) Metternich álláspontja érvényesült, míg Kollowrat, aki nem kedvelte a magyarokat, cseh és szláv szimpátiájáról volt híres. A monarchia főhivatalaiba az osztrák hatóságok tudtával cseh származású, szláv érzelmű, de többnyire már elnémetesedett arisztokratákat ültetett. A belügyekért felelős Kollowrat már prágai szolgálata alatt nagy pártolója volt a cseh nyelvnek és irodalomnak. Része volt a Cseh Múzeum megalapításában. A prágai egyetemen a cseh nyelv bevezetését természetesnek tartotta, míg a pesti egyetemen és általában a magyar nyelvkérdésben a latinhoz ragaszkodott. Ezt a politikát az idős Metternich 1848–49 után higgadt objektivitással úgy jellemezte, hogy a csehizmus évek hosszú során át felülről jövő pártfogásnak, míg a magyarizmus alulról való nekilendülésnek köszönhette a létét.³³

A bécsi hatóságok nem tartották veszélyesnek a – csehországi arisztokraták körében népszerű, Kollowrat által is felkarolt, nemesi-rendi jellegű – „böhmischer Landespatritismus”-t. Ez a német nyelvű hazafias buzgólkodás jól megfér az azzal az „osztrák birodalmi állampatriotizmus”-sal, amelyet az uralkodó és tanácsadói kifejezetten szorgalmaztak. Ez a patriotizmus ugyanis a legfőbb alattvalói erénynek a dinasztia iránti hűséget tartotta, legfontosabbnak pedig a monarchia népeinek egységét, összetartását. A cseh és a magyarországi szláv arisztokraták (báró Mednyánszky Alajos, gróf Mailáth János és mások) egy része figyelemmel kísérte és segítette a térségben élő népek kultúrájának ápolását. Csak a birodalmi patriotizmuson belül emelték ki bohémiai (csehországi), hungarus, ungärländisch, uhorský stb. voltukat, vagy a szláv nemzeti-

ségek iránti rokonszenvüket. Ezt az osztrák állampatriotizmust magas szinten képviselte J. F. von Hormayr báró. Ez a – német nyelvű, konkrét nemzethez és nyelvhez nem kötődő – hazafias romantika (patriotische Romantik) is megszülte a maga népköltési gyűjteményét. A báró és barátai ugyanis úgy szerették volna együtt tartani a birodalom ébredező népeit, hogy a népek monda-, mese- és dalkincsét egy gyűjteményben akarták összefoglalni. Erőfeszítésük eredménnyel járt ugyan, de ezzel nemcsak az össz-birodalmi célokat erősítették. Elősegítették a gyűjteményben szereplő népek öneszmélését is. Az „osztrák birodalmi patriotizmus” is hozzájárult tehát ahhoz, hogy az egyházi és világi értelmiség legjobbjai saját népi-nemzeti értékeik felé fordultak.³⁴

Német hatások

A Német–Római Császárság, illetőleg a romjain megszerveződött Német Szövetség (Bund) államai közbülső földrajzi helyzetüknél fogva egyidejűleg voltak a nyugati és keleti kulturális, ideológiai hatások befogadói, valamint a német kultúra, illetve szellemiség fontos kisugárzói, terjesztői. A kelet-európai (pl. orosz) irodalom vagy tudomány új eredményeit a „Nyugat”-on élők többnyire ugyanúgy a német nyelv közvetítésével ismerték meg, mint ahogy a reformkori magyar lapok is főleg a német ismertetések alapján tájékoztatták olvasóikat a szlávok életéről. A német még a szláv irodalmak között is gyakorta közvetített. A Habsburg-monarchia újjáéledő nemzeteinek tehát a legfontosabb közvetítő nyelve és irodalma a német volt.³⁵

Főleg az evangélikus szlovák „ébredés” szempontjából volt igen fontos szerepe a protestáns német egyetemek tudományos, szellemi kisugárzásának, a német diákszövetségek (Burschenschaftok) hazafias-nemzeti megmozdulásainak, vagy a franciaellenes német nacionalizmus első szárnypróbálgatásainak a 19. század elején. A napóleoni háborúknak köszönhetően 1790 és 1815 között csökkent a német egyetemek száma. A megmaradt 20 egyetem területi, regionális megoszlása egyenletesebbé vált. A felföldi evangélikus teológusok főleg Jénát kedvelték, amely a német szellemi élet egyik fő központja volt. Ekkortájt olyan tudósok oktattak itt, mint a történettudós H. Luden, a természetfilozófus L. Oken és a bölcsele, esztéta J. F. Fries. A racionalizmus, a klasszikus és a romantikus ízlés együtt hatottak itt. Ján Kollár és P. J. Šafárik professzorai Kant és Fichte tanítványai voltak, de Goethe, Schiller, Herder, sőt Hegel sem volt ismeretlen a kollári teológusnemzedék számára.

A szlovák „nemzetébresztők” második és harmadik generációjának határán fontos változásra került sor, amely komoly szemléleti következményekkel is járt. Ludovít Štúr és társai már szinte kivétel nélkül a hallei egyetemet látogatták, ahol Herder történetfilozófiáján túl erőteljesen hatottak a népies romantika német alapelvei, valamint a fejlődés hegeli dialektikája. Megismerkedtek Mickiewiczék lengyel messianisztikus szemléletével, valamint az új német nemzetfelfogással is, amelyben már nem a nyelvnemzeti, hanem az államnemzeti elemek voltak túlsúlyban.³⁶ Az 1830-as évekre ugyanis – a korábbi előzményekre és elődökre (W. v. Humboldt, J. G. Fichte, A. Müller, F. L. Jahn, G. W. F. Hegel stb.) támaszkodva – megjelent az államhoz kötött új koncepció: az „államosított nemzet”, illetve „nemzetesített állam”.³⁷

A német egyetemeken tanuló cseh és szlovák evangélikus lelkészjelöltek szemtanúi voltak a német diákszervezetek (Burschenschaftok) hazafias lázának, a német egyetemi ifjúság egységtörekvéseinek. 1817–1819 között Kollár is Jénában tanult. Így ő is szemtanúja volt a protestáns egyetemi ifjúság egységtüntetésének, amelyet 1817. október 17–18-án rendeztek a reformáció háromszázadik évfordulója és a lipcei csata tiszteletére. Egy korabeli magyar ismertetés szerint az Eisenachba érkező mintegy 500 diák másnap reggel Wartburgba vonult, ahol „azon tanakodának, mint lehetne az academiai ifjúság közt dulongó nemzeti szakadásokat eltörlni ‘s valamennyi főiskolabeli ifjúságot egy pajtáságba egyesíteni”. Az ünnepély rendjét este könyvégetések zavarták meg. Az abszolutizmus jelképei mellett 28 könyv vált a tűz martalékává. Közöttük volt a Habsburg-birodalomban is népszerű Kotzebue történelmi műve, valamint a Code Napoleon is.³⁸ Kollárt mélyen megragadta a formálódó össznémet mozgalom pátosza. Schlözer és Herder történetszemléletének birtokában itt érlelődött meg benne a „bomló, gyöngye szlávok”, a „nagy, ezerfejű nép” összefogásának gondolata, a nemzeti ideológiája gerincét alkotó „Össz-Szlávia” (Všeszlávia) képe, amelynek először a „Dicsőség lánya” szonettjeiben adott átfogó, költői formát.³⁹

Schlözer és Herder gondolatainak hatása ugyanis éppen a – legnehezebb induló helyzetben lévő – szlovákok, valamint a csehek között volt a legerősebb. Gogolák Lajos szerint tulajdonképpen kettőjüknek köszönhető, hogy a szláv mozgalom és gondolat megszületett, hiszen „már a XVIII. század nyolcvanas éveire elkészítik azokat a fogalmakat, melyekkel később szinte napjainkig dolgoznak a szláv kérdés magyarázói”.⁴⁰ A fiatal Sziklay László vagy a kiváló cseh irodalomtörténész és kultúrfilozófus, Václav Černý szintén nyomatékosan hangsúlyozták a két német tudós cseh és szlovák „nemzeti ébredés”-re

gyakorolt jelentős hatását. A Herder-kultusz magyarázata Černý szerint egyszerű: „E Jungmanoknak, Hankoknak, Šafarikoknak és Kollároknak Herder adta vissza nemzeti önérzetüket... Már nem szükséges nekik ... szegényben kuporogni a nemzetek nagy családjában. Újfajta méltóságot képviselnek, mely ráadásul *érdem* is. A gazdagok közt szegények, a hatalmasok közt gyengék ajándékként önmaguk rusztikusságát, tiszta természetességüket, eredetiségüket hozzák. Az emberiség és az erkölcsösség forrásvidékéről érkeznek”.⁴¹

A keleti szláv térséget August Ludwig von Schlözer jól ismerte, hiszen évekig Oroszországban élt, ahol az 1760–1770-es évektől szláv kutatásokkal foglalkozott. A göttingai professzor volt az első, aki – bizonyos reneszánsz- és felvilágosodás kori előzmények után, a közös ősnyelvben gyökerező nyelvi hasonlóságok alapján – 8 fő dialektusra osztotta az Európa, valamint Ázsia hatalmas térségeit lakó, s ott hatalmas „nemzet”-et alkotó szláv népeket. Schlözer sürgette egy összehasonlító szláv nyelvtan és szótár megírását is. A helyesírás egysége által ugyanis megteremthetőnek vélte a szláv nyelvi egységet. A szlávokkal rokonszenvező Schlözer ezzel „a nagy, híres, ősi, hatalmas... népfaj” öntudatának fontos alapját fektette le. Miközben különbséget tett a nép (oroszok) és az állam (Oroszország) története között, azt is hangsúlyozta, hogy egy nép megismeréséhez múltjának ismeretén keresztül vezet az út.⁴²

Herder és a szlovákok

A szláv népek újjászületése atyjának azonban mégsem Schlözert, hanem Johann Gottfried Herdert tartják. Elődéhez hasonlóan Herder is szimpatizált a balti–szláv népek életével, amelyet már ifjúkorától jól ismert. Egy 25 éves korában készült útinapló bejegyzésében szinte már megelőlegezte a szlávok dicső jövőjéről szóló jóslatát, amelyet majd főművében, az 1784–1791 között írott „Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról”-ban bővebben is kifejt. „Micsoda látvány lesz az e ... vidékeken, ha egyszer meglátogatja majd őket a kultúra szelleme! Ukrajna lesz az új Görögország: ... a sok vad népecskéből civilizált nemzet áll elő: határai a Fekete-tengerig nyúlnak el és onnan az egész világon át ... Mindezt magában hordozza a jövő, és egyszer csak meg kell történnie...”.⁴³

A szlávokra és a szlovák nemzeti öntudatosodásra maradandó hatással mégis az „Eszmék” („Ideen”) IV. fejezete 16. könyvének utolsó néhány mondata volt. „A változó idők kereke közben feltartóztathatatlanul forog tovább; és ezek a népek Európa azon részét lakják, mely a legszebb lehetne, ha ki lenne épülve

és megnyílnának az utak a kereskedelem előtt; valójában mást nem is lehet gondolni, minthogy Európában a törvényhozásnak és a politikának a háborús szellem helyett azt kellene támogatnia, hogy a népek békésen éljenek együtt és segítsék egymást, így majd ti is, mélyre süllyedt egykor szorgalmas és boldog népek, fel fogtok egyszer ébredni hosszantartó rest álmotokból, megszabadultok a rabszolgaság bilincseitől, és saját tulajdonotokként használhatjátok szép vidékeiteket az Adriai-tengertől a Kárpátokig, a Dontól a Muldéig, ahol ismét megtarthatjátok régi ünnepeiteket, a nyugodt szorgalom és a kereskedelem ünnepeit”.⁴⁴ „A szláv népek” című rövidke fejezet első részében Herder a szlávokat szorgalmas, országot építő, kereskedő, nyugalmat szerető népként jellemezte.⁴⁵ Ezek a karaktervonások a későbbiekben fontos szerepet játszottak abban, hogy a cseh és a szlovák „ébresztők”-ben rögzültek a „szláv nemzet”-tel kapcsolatos jellemvonások. A szlávokról idealizált képet festő Herdernek ama jóslata pedig, hogy a békés kor beköszöntével az alávetett szlávok jövője oly hatalmas lesz, mint az általuk belépesített területek nagysága, lelkesedést és büszkeséget adott. Növelte az Európában nagyra hivatott szlávországhoz tartozás tudatát.⁴⁶

Herder szlávok iránti szimpátiája nemcsak ifjúkori élményeiből táplálkozott. Szervesen következett abból a sajátos haladás-, illetve fejlődés elméletből, amely egész történetfilozófiájának a gerincét alkotta, s amely a magyar reformértelmiségre is oly jelentősen hatott. Ez a haladáselmélet viszont elválaszthatatlanul összefonódott (történetiségre épülő, természetfilozófiai fogantatású) kultúrafelfogásával és humanitás koncepciójával. Ebben a komplex felfogásban a természeti és a társadalmi világ egységet alkotott. Az organikus történelmi és társadalmi fejlődésben már nem isteni, hanem (a biológiai evolúcióból kölcsönzött) természeti törvények működtek. A nemzet fogalmát, amelyet lényegében a néppel azonosított és viszont, összekötötte a világfejlődés eszméjével, ennek egy láncszemét látta benne. Az egyre tökéletesebb humanitás felé (különböző kultúrfokokon át) haladó emberiségnek szerinte az a rendeltetése, hogy kifejlessze a nemzetekben megvalósuló, csak rájuk jellemző egyéni sajátosságokat, a sajátosságokban benne rejlő önértékeket. Ezek a sajátosságok ugyanis a különböző társadalmakban és kultúrákban eltérő módon érvényesülnek. Így egyetlen nép, illetve nemzet nyelve és kultúrája sem tűnhet el, mert ezzel az emberiség története lenne szegényebb.⁴⁷

Herder nemcsak a nemzet és a nép között tételezett fel elválaszthatatlan kapcsolatot, hanem a nyelv és a nép, valamint a nyelv és a nemzet, illetőleg nemzeti kultúra között is. Aki egy közösség nyelvén nevelkedett, az „ennek a

nyelvnek a népéhez tartozik”. A nemzetet ugyanis a nyelv neveli és műveli. Nemzeti talajon növekszik a kultúra a legszebben, még ha a népek a kultúrának nem ugyanazon fokán állnak is.⁴⁸ A természetes és az erőszakos asszimilációt, valamint a kényszer minden formáját elítélte. Herder a világ népeit két eltérő csoportra osztotta: építő, s ez által a humanitás megvalósítása felé haladó, valamint hódító, pusztító, romboló, saját idegen kultúrájukat másokra ráerőltető népekre. Mélyen elítélte tehát a „*kegyetlen spanyolok*”, „*zsugori angolok*” vagy „*hidegül arcátlan hollandok*” Európán kívüli gyarmatosító tevékenységét. Ez az európai földrész ugyanis „*nem kultúrát teremtett, hanem elpusztította a népek saját kultúrájának csíráit...*”. Saját népéről sem volt túlzottan jó véleménnyel, hiszen a németek voltak azok, akik kiirtották az ősi poroszokat, leigázták a líveket, az észteket és a letteket.⁴⁹

Az erőszakos németekkel és a hanyatló magyarokkal szemben Herder szimpátiája a humanitáshoz közelebb álló, békés, földművelő szlávok felé fordult. Nem véletlen tehát, hogy a cseh történetíró Fr. Palacký vagy J. Kollár éppen a németeket és a magyarokat tették meg a szlávok (Szlávia), illetve a csehek és a szlovákok (a „*Tátra fia*”-i) fő ellenségeinek. Kollár az irigy, rabló, dühös „*Teuton-föld*”-et okolta azért, hogy ott, ahol hajdan „*férfiasan szólt mindenhol szép hangja a szlávnak*”, a német pusztítás következtében „*most néma, alélt, ez a nyelv*”. Az sem véletlen, hogy a „*Slávy dcera*” V. énekében, az Ache-ronban, a poklok poklában látjuk a „*szláv hóhér*” Árpádot a pusztító mongolok és Batu kán társaságában. Ugyanakkor a szláv mennyországban kapott helyet Herder (Schözerrel, Goethével vagy I. Miklós orosz cárral együtt), mert ők úgymond szerették a szlávokat, a szlávok nyelvét.⁵⁰

Nem sokkal II. József halála után Herder bírálta a császár centralizációs, egységesítő törekvéseit és a soketnikumú Habsburg-monarchia „*lélektelen gépezet*”-ét is. Állást foglalt a soknemzetiségű államok ellen. Ezzel együtt különbséget tett a mesterséges állam és a természetes nép, illetve nemzet között.⁵¹ „*Így hódított azután tért – írta Arató Endre – a kelet-európai kis népek körében az állami önállóságot alapul vevő történeti joggal szemben a természetjog, amely a népet függetlenítette az államtól, s az állammal szemben a nemzeti-séget, s annak is legfőbb ismérveként a nyelvet tartotta a legfontosabbnak. E nézet szerint tehát nem az állami önállóság indokolja a népek egyenjogúságát, hanem a nemzet léte maga*”. Az elnyomáson alapuló államok szét fognak hullani, mert az emberiség természetes szerveződési keretei és létformái a nemzeti államok. Ezekben fog testet ölteni a humanitás eszméje.⁵²

Herder eszméi tehát elsősorban az olyan periférikus helyzetű, kis szláv népeket és kultúrákat rehabilitáltak, mint amilyen a szlovák is volt. A nyelvében, népdalaiban, mondaiban, kultúrájában élő idealizált nép lett a nemzet letéteményese. Herder felhívása és népdalgyűjteménye („Stimmen der Völker in Liedern”) nem maradt visszhang nélkül. A szlovákoknál is megindult a „nemzet lelké”-t, a „népszellem”-et (Volkgeist) hordozó népdalok gyűjtése (J. Kollár: „Národné Zpievanky”) és a népi hagyományok, a szláv régiségek felé fordulás (P. J. Šafárik: „Slovanské starožitnosti”; „Slovanský národopis”). Ennek kapcsán Gogolák Lajos egy érdekes összefüggésre hívta fel a figyelmet. *„Míg a többi szláv népek irodalmi és nemzeti érzései mind saját múltjuk és nyelvük kutatása révén érnek el a szláv rokonságig, addig az állam- és hagyomány nélküli szlovákoknál fordított a helyzet: kívülről kapják az ösztönzést s a szláv rokonság öntudata készíti őket utóbb saját egyéniségük fejlesztésére”.*⁵³

A cseh és a szlovák „nemzeti ébredés” első, nyelvi-kulturális időszakát a szakirodalom eltérő elnevezésekkel illette és illeti. Ján Kollár tudományos főműve nyomán egyaránt beszélnek nyelvi, irodalmi vagy kulturális „kölcsonöség”-ről; „kulturnemzeti” vagy „nyelvemzeti nacionalizmus”-ról; romantikus vagy kulturális „pánszlávizmus”-ról.⁵⁴ Az A. Bernolák és J. Kollár nevével fémjelzett szlovák „nemzetébresztők” első és második nemzedékéhez tartozók szemléletét ugyanis az jellemezte, hogy – bizonyos latens politikai szimpátiák és törekvések ellenére – figyelmük középpontjában alapvetően még nem politikai, hanem „ártatlan” nyelvi, kulturális, tudományos stb. kérdések és feladatok álltak. Jan Patočka szerint a szláv gondolat politikai töltetét elsősorban az jelentette, hogy Ausztrián belül *„a szlávok öntudatát erősítette: nem vagyunk kis nép, Ausztriában a lakosság többségét alkotjuk. Ausztrián kívül pedig azt jelentette: nagyok vagyunk, van egy hatalmas szláv birodalom, mely Európában meghatározó szerepet játszik, és a jövőben még inkább játszani fog”.*⁵⁵

Herder sajátos fejlődésemelélete éppen az által érintette meg erősen a cseh és a szlovák „ébresztők”-et, hogy a jelenbeli fejletlenség és kulturálatlanság a jövőben a szlávok előnyévé válhatott! A herderi történetfilozófia szerint ugyanis a nemzetek felvirágoznak és elhervadnak, a kultúrák pedig helyet változtatnak, és új lakhelyükön új képességek bontakoznak ki. Ezért tehát minden nemzetet *„a maga helyén kell vizsgálni, saját múltjában és tulajdonságaival...”*⁵⁶ Herder meglátása szerint bizonyos népek és kultúrák (mint pl. a szláv is) a gyermekkorukban vannak, mások ifjúságukat vagy férfikorukat élik. Van azonban *„északi főlgyömbünk nyugati csücskének”* egy része, ahol olyan *„kulturált államok fonnyadhatnak el, amelyekről azt hittük, hogy örökké virágozni*

fognak”. Rögtön hozzátette viszont, hogy: „*Abból tehát, hogy Európa megőszült, senki meg ne jósolja egész nemünk romlását és halálát!*” Új ágak nőnek az elfajzottak helyébe és a nedvdús fa újból virágba borul.⁵⁷

Ez a (csupán fő vonásaiban ismertetett) történetfilozófiai gondolatsor volt tehát az, amelyet Ján Kollár – a „szláv kölcsönösség elmélet”-nek és a „szláv nemzet” érdekeinek megfelelően – merészen továbbgondolt. A kiindulás még herderi volt, de a folytatás már jellegzetesen kollári. A régi kort képviselő görögök és rómaiak lehanyatlásával a kultúra hordozóivá a germán–román nyelvek és nemzetek váltak. Azonban „*mindkettő... elhasználódott és kiélte magát. A kor és az érett emberiség most univerzális, tisztán emberi tendenciát kíván; ezt a nagy feladatot csupán csak egy (olyan) nagy, örökké építő, semmilyen formában nem megmerevedett nemzet képes megoldani, mint amilyen a szláv*”. Kollár konklúziója világos volt és egyértelmű: „*A szlávok békítik ki a régi és az új kort, mindkettejük elkülönült kulturális elemeit befogadják saját nemzeti életükbe...*”. Így oldják fel a két kor között feszülő ellentétet, annak kibékítése és kiegyenlítése által.⁵⁸